

ارزیابی سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۰

با استفاده از روش‌های جمعیت‌شناختی

مجری طرح:
کاوه باباجانی

همکاران:
طه نوراللهی
فریده باقری
الهام فتحی

پژوهش‌کده‌ی آمار

گروه پژوهشی آمارهای اقتصادی

پاییز ۱۳۹۲

پیش‌گفتار

سرشماری‌ها به عنوان یکی از ارکان مهم جمع‌آوری آمار و اطلاعات، همواره مد نظر نظام‌های آماری کشورهای مختلفی بوده‌اند. در ایران سرشماری‌های زیادی انجام شده که سرشماری عمومی نفوس و مسکن یکی از انواع مختلف آنها بوده است. سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ با سرشماری‌های صورت گرفته پیشین از جهات متعددی متفاوت بوده است. از جمله این تفاوت‌ها تغییر دوره تناوب اجرا می‌باشد که در سرشماری‌های قبل ۱۰ ساله بوده و از سال ۱۳۸۵ به ۵ سال تغییر پیدا کرده است. از دیگر تفاوت‌ها می‌توان به تفاوت در تعداد و نوع سوالات نسبت به گذشته نام برد. پس از اجرای سرشماری و جمع‌آوری نتایج مربوط به آن اولین مساله مورد توجه مخصوصاً برای مجریان و متولیان اجرای سرشماری ارزیابی نتایج آن بوده است.

این مطالعه در راستای پاسخ‌گویی به مساله با استفاده از روش‌های جمعیت‌شناختی موجود در ادبیات تحقیق که از آنها نام برده خواهد شد به ارزیابی نتایج سرشماری عمومی و نفوس مسکن می‌پردازد. از جمله روش‌های جمعیت‌شناختی به‌کار گرفته شده در راستای ارزیابی نتایج سرشماری در این مطالعه، روش‌های ویپل، مایرز، ارقام تلفیقی و باچی می‌باشد. این مطالعه توسط آقای کاوه باباجانی و همکاران محترم ایشان صورت پذیرفته که پژوهشکده آمار ایران و خصوصاً گروه آمارهای اقتصادی تلاش‌های این عزیزان را ارج نهاده و از زحمات ایشان تقدیر و تشکر می‌شود.

گروه پژوهشی آمارهای اقتصادی

پژوهشکده‌ی آمار

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه	۱
فصل اول: کلیات تحقیق	۳
۱-۱ بیان مساله	۳
۱-۲ ضرورت و اهمیت تحقیق	۶
۱-۳ اهداف تحقیق	۷
۱-۴ پرسش‌های پژوهش	۷
۱-۵ مبانی نظری و چارچوب مفهومی	۸
۱-۶ منابع آمارهای جمعیتی	۹
۱-۶-۱ اسناد و مدارک گذشته	۹
۱-۶-۲ ثبت وقایع حیاتی	۹
۱-۶-۳ سرشماری	۱۱
۱-۶-۴ نمونه‌گیری	۱۵
۱-۷ تاریخچه آمارهای جمعیتی	۱۵
۱-۷-۱ تاریخچه آمارهای جمعیتی در جهان	۱۵
۱-۷-۲ تاریخچه آمارهای رسمی در ایران	۲۰
۱-۸ منابع و نوشتگان	۲۹
۱-۹ تعریف مفاهیم	۳۴
۱-۹-۱ کیفیت داده‌ها	۳۴
۱-۹-۲ ترکیب سنی جمعیت	۳۶
۱-۹-۳ ترکیب جنسی جمعیت	۳۷
۱-۹-۴ ارزیابی بر حسب سنین منفرد	۳۸
۱-۹-۵ ارزیابی بر حسب گروه‌های سنی ۵ ساله	۳۹
فصل دوم: روش تحقیق	۴۱
۲-۱ روش تحقیق	۴۱
۲-۲ جامعه آماری	۴۲
۲-۳ روش‌های ارزیابی کیفیت آمارهای جمعیتی	۴۲
۲-۴ هرم سنی جمعیت به تفکیک سنین منفرد	۴۳
۲-۵ ارزیابی بر اساس نسبت جنسی برای هر سرشماری به طور مستقل	۴۳
۲-۶ ارزیابی بر اساس مقایسه نسبت جنسی در دو سرشماری متوالی	۴۴

ب ارزیابی سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۰ ...

- ۲-۷ شاخص نسبت سنی ۴۴
- ۲-۸ ارزیابی سرشماری با استفاده از شاخص ویپل ۴۵
- ۲-۹ ارزیابی سرشماری با استفاده از شاخص مایرز ۴۶
- ۲-۱۰ ارزیابی سرشماری با استفاده از شاخص باچی ۴۷
- ۲-۱۱ ارزیابی سرشماری با استفاده از شاخص ارقام تلفیقی سازمان ملل ۴۸
- ۲-۱۲ شاخص کیفیت آمارهای جمعیتی ۵۰
- فصل سوم: یافته‌های تحقیق ۵۱**
- ۳-۱ ارزیابی آمارهای جمعیتی- سرشماری‌ها ایران با استفاده از هرم سنی جمعیت ۵۱
- ۳-۲ ترکیب جنسی جمعیت ۵۴
- ۳-۲-۱-۱ ارزیابی سرشماری ۱۳۹۰ با استفاده از نسبت جنسی به تفکیک گروه‌های سنی ۵۵
- ۳-۲-۲-۱ ارزیابی سرشماری‌های ایران با استفاده از نسبت جنسی به تفکیک گروه‌های سنی ۵۸
- ۳-۲-۳-۱ ارزیابی سرشماری‌های ایران بر اساس مقایسه نسبت جنسی در دو سرشماری متوالی ... ۶۲
- ۳-۲-۴-۱ ارزیابی نسبت جنسی با استفاده از کوهورت‌ها ۶۳
- ۳-۳-۱ ارزیابی سرشماری کل کشور با استفاده از نسبت سنی ۶۵
- ۳-۳-۱-۱ ارزیابی سرشماری سال ۱۳۹۰ کل کشور با استفاده از نسبت سنی ۶۵
- ۳-۳-۲-۱ نسبت سنی در گروه‌های سنی پنج ساله طی سرشماری‌های ۹۰-۱۳۵۵ ۶۷
- ۳-۴-۱ ارزیابی سرشماری‌های کل کشور با استفاده از شاخص ویپل ۶۹
- ۳-۴-۱-۱ تحلیل کیفیت آمارها در استان‌ها بر اساس شاخص ویپل در سرشماری سال ۱۳۹۰ ۷۳
- ۳-۴-۲-۱ تحلیل کیفیت آمارها در استان‌ها بر اساس شاخص ویپل در سرشماری سال ۱۳۸۵ ۷۴
- ۳-۴-۳-۱ تحلیل کیفیت آمارها در استان‌ها بر اساس شاخص ویپل در سرشماری سال ۱۳۷۵ ۷۶
- ۳-۵-۱ ارزیابی سرشماری‌های کل کشور با استفاده از شاخص مایرز ۷۷
- ۳-۵-۱-۱ تحلیل کیفیت آمارها در استان‌ها بر اساس شاخص مایرز در سرشماری سال ۱۳۹۰ ۸۰
- ۳-۵-۲-۱ تحلیل کیفیت آمارها در استان‌ها بر اساس شاخص مایرز در سرشماری سال ۱۳۸۵ ۸۲
- ۳-۵-۲-۲ تحلیل کیفیت آمارها در استان‌ها بر اساس شاخص مایرز در سرشماری سال ۱۳۷۵ ۸۴
- ۳-۶-۱ ارزیابی سرشماری‌های کل کشور با استفاده از شاخص ارقام تلفیقی ۸۵
- ۳-۶-۱-۱ تحلیل کیفیت آمارها در استان‌ها بر اساس ارقام تلفیقی در سرشماری سال ۱۳۹۰ ۸۷
- ۳-۶-۲-۱ تحلیل کیفیت آمارها در استان‌ها بر اساس ارقام تلفیقی در سرشماری سال ۱۳۸۵ ۸۹
- ۳-۶-۳-۱ تحلیل کیفیت آمارها در استان‌ها بر اساس ارقام تلفیقی در سرشماری سال ۱۳۷۵ ۹۰
- ۳-۷-۱ ارزیابی سرشماری‌های کل کشور با استفاده از شاخص باچی ۹۱
- ۳-۷-۱-۱ تحلیل کیفیت آمارها در استان‌ها بر اساس شاخص باچی در سرشماری سال ۱۳۹۰ ۹۲
- ۳-۷-۲-۱ تحلیل کیفیت آمارها در استان‌ها بر اساس شاخص باچی در سرشماری سال ۱۳۸۵ ۹۲
- ۳-۷-۳-۱ تحلیل کیفیت آمارها در استان‌ها بر اساس شاخص باچی در سرشماری سال ۱۳۷۵ ۹۴
- ۳-۸-۱ ارزیابی کیفیت آمارها طی سرشماری سال‌های ۹۰-۱۳۵۵ ۹۵

ت	فهرست مطالب
۹۷	۳-۹- مقایسه ارقام سرشماری در سرشماری‌های ۹۰-۱۳۵۵
۱۰۳	فصل چهارم: بحث و نتیجه‌گیری
۱۰۳	۴-۱- نتیجه‌گیری
۱۱۳	مرجع‌ها
۱۱۹	پیوست

فهرست جداول

- جدول ۱-۱: تعداد کشورها یا مناطقی که در سرشماری‌های دهه ۱۹۸۰ شرکت داشته‌اند ۱۸
- جدول ۱-۲: روش‌های ارزیابی سرشماری‌ها در کشورهای مختلف جهان ۳۱
- جدول ۲-۱: اندازه شاخص ویپل و طبقات دقت در آمارها ۴۶
- جدول ۲-۲: طبقات دقت در آمارها با شاخص مایرز ۴۷
- جدول ۲-۳: طبقات دقت در آمارها با شاخص ارقام تلفیقی ۴۹
- جدول ۳-۱: نسبت جنسی در کل کشور و مناطق شهری و روستایی ایران ۱۳۵۵-۹۰ ۵۵
- جدول ۳-۲: تحلیل نسبت‌های جنسی به تفکیک مناطق شهری و روستایی در سرشماری ۱۳۹۰ ۵۶
- جدول ۳-۳: نسبت جنسی به تفکیک گروه‌های سنی منظم پنج ساله ایران در سرشماری‌های ۱۳۵۵-۹۰ ۵۸
- جدول ۳-۴: تفاوت‌های نسلی و مقطعی نسبت جنسی به تفکیک گروه‌های سنی پنج ساله ایران در سرشماری‌های ۱۳۵۵-۹۰ ۶۲
- جدول ۳-۵: تغییرات نسبت جنسی متولدین دهه‌های متوالی (۱۲۷۴-۱۳۹۰) در سنین مختلف ۶۴
- جدول ۳-۶: تحلیل نسبت‌های سنی به تفکیک جنسیت و مناطق شهری و روستایی در سرشماری ۱۳۹۰ ۶۶
- جدول ۳-۷: نسبت سنی به تفکیک جنس و گروه‌های سنی پنج ساله، کل کشور در سرشماری‌های ۹۰- ۶۸
- جدول ۳-۸: اندازه شاخص ویپل به تفکیک جنس و مناطق شهری و روستایی برای کل کشور در سرشماری ۱۳۵۵ ۷۰
- جدول ۳-۹: اندازه شاخص ویپل برای استان‌های ایران طی سال‌های ۱۳۵۵-۹۰ ۷۲
- جدول ۳-۱۰: رتبه‌بندی دقت آمارها در استان‌ها طی سال‌های ۱۳۵۵-۹۰ بر اساس شاخص ویپل ۷۴
- جدول ۳-۱۱: انحراف از ۱۰ درصد مورد انتظار در ارقام مختومه به ۰ تا ۹ بر مبنای شاخص مایرز به تفکیک جنسیت و مناطق شهری و روستایی در سرشماری ۱۳۹۰ ۷۸
- جدول ۳-۱۲: اندازه شاخص مایرز به تفکیک جنس و مناطق شهری و روستایی برای کل کشور در سرشماری ۱۳۵۵-۹۰ ۷۹
- جدول ۳-۱۳: رتبه‌بندی دقت آمارها در استان‌ها طی سال‌های ۱۳۵۵-۹۰ بر اساس شاخص مایرز ۸۱
- جدول ۳-۱۴: اندازه شاخص مایرز برای استان‌های ایران طی سال‌های ۱۳۵۵-۹۰ ۸۲
- جدول ۳-۱۵: اندازه شاخص ارقام تلفیقی به تفکیک مناطق شهری و روستایی برای کل کشور در سرشماری ۱۳۵۵-۹۰ ۸۶
- جدول ۳-۱۶: رتبه‌بندی دقت آمارها در استان‌ها طی سال‌های ۸۵-۱۳۵۵ بر اساس شاخص ارقام تلفیقی ۸۷
- جدول ۳-۱۷: اندازه شاخص ارقام تلفیقی برای استان‌های ایران طی سال‌های ۱۳۵۵-۹۰ ۸۸
- جدول ۳-۱۸: اندازه شاخص باچی به تفکیک جنس و مناطق شهری و روستایی برای کل کشور در سرشماری ۱۳۴۵-۹۰ ۹۱
- جدول ۳-۱۹: اندازه شاخص باچی برای استان‌های ایران در طی سال‌های ۱۳۵۵-۹۰ ۹۳
- جدول ۳-۲۰: شاخص کیفیت آمارها در استان‌ها بر اساس سرشماری‌های سال ۱۳۵۵-۹۰ ۹۵
- جدول ۳-۲۱: تعداد اقلام آماری در سرشماری‌های نفوس و مسکن ایران ۹۸
- جدول ۳-۲۲: فهرست اقلام آماری در سرشماری‌های نفوس و مسکن ایران و توصیه‌های سازمان ملل متحد ۹۹

فهرست مطالب ج

جدول ۲۳-۳: فهرست اقلام آماری در سرشماری های نفوس و مسکن ایران و توصیه های سازمان ملل متحد ۱۰۰

جدول ۲۴-۳: فهرست اقلام آماری در سرشماری های نفوس و مسکن ایران و توصیه های سازمان ملل متحد ۱۰۰

جدول ۲۵-۳: فهرست اقلام آماری در سرشماری های نفوس و مسکن ایران و توصیه های سازمان ملل متحد ۱۰۱

فهرست نمودارها

- نمودار ۱-۲: کیفیت آمارهای جمعیتی ۵۰
- نمودار ۱-۳: هرم سنی و جنسی جمعیت کشور به صورت سنین منفرد در سال ۱۳۹۰ ۵۲
- نمودار ۲-۳: جمعیت سنین منفرد به تفکیک جنسیت و مناطق شهری و روستایی در سرشماری ۱۳۹۰ ۵۳
- نمودار ۳-۳: هرم سنی سرشماری‌های کل کشور در فاصله‌ی سال‌های ۸۵-۱۳۵۵ ۵۴
- نمودار ۳-۴: روند تغییرات نسبت جنسی به تفکیک مناطق شهری و روستایی در سرشماری ۱۳۹۰ ۵۷
- نمودار ۳-۵: روند تغییرات نسبت جنسی جمعیت کشور بر حسب گروه‌های سنی پنج ساله در فاصله‌ی سال‌های ۹۰-۱۳۵۵ و الگوی مورد انتظار ۵۹
- نمودار ۳-۶: روند تغییرات نسبت سنی به تفکیک جنسیت و مناطق شهری و روستایی در سرشماری ۱۳۹۰ ۶۶
- نمودار ۳-۷: نسبت سنی جمعیت کشور بر حسب گروه‌های سنی پنج ساله در فاصله‌ی سال‌های ۹۰-۱۳۵۵ ۶۷
- نمودار ۳-۸: روند تغییرات شاخص ویپل برای کل کشور به تفکیک جنس در فاصله‌ی سال‌های ۹۰-۱۳۵۵ ۷۱
- نمودار ۳-۹: انحراف از ۱۰ درصد مورد انتظار در ارقام مختومه به ۰ تا ۹ بر مبنای شاخص مایرز به تفکیک جنسیت و مناطق شهری و روستایی در سرشماری ۱۳۹۰ ۷۹
- نمودار ۳-۱۰: روند تغییرات شاخص مایرز برای کل کشور به تفکیک جنس در فاصله‌ی سال‌های ۹۰-۱۳۵۵ ۸۰
- نمودار ۳-۱۱: روند تغییرات شاخص ارقام تلفیقی برای کل کشور به تفکیک جنس در فاصله‌ی سال‌های ۹۰-۱۳۵۵ ۸۶

مقدمه

هرگونه پیشرفت و توسعه اقتصادی اجتماعی در یک جامعه منوط به کم و کیف جمعیت آن جامعه است؛ به بیانی دیگر نتایج بررسی‌های جمعیت‌شناختی که عمدتاً از آمارهای جمعیتی و سرشماری‌های عمومی نفوس حاصل می‌شوند زیربنای برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌های خرد و کلان هر سرزمینی به شمار می‌آیند، چرا که برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری بدون توجه به آمارهای جمعیتی و شاخص‌های آن می‌تواند صدمات جبران‌ناپذیری را به سرمایه و ثروت ملی وارد نماید.

منابع آمارهای جمعیتی متعدد هستند و بسته به موضوع تحقیق انتخاب می‌شوند. اسناد و مدارک گذشته، سرشماری‌ها، نظام ثبت وقایع حیاتی، آمارگیری‌های نمونه‌ای و تحقیقات پیمایشی از جمله‌ی این منابع هستند. سرشماری به عنوان یکی از روش‌های اساسی در گردآوری اطلاعات جمعیتی قدمتی تقریباً به اندازه‌ی تمدن بشری دارد. شواهدی در دست است مبنی بر این که حدود ۴۰۰۰ سال قبل از میلاد در بابل، ۳۰۰۰ سال قبل از میلاد در چین و ۲۵۰۰ سال قبل از میلاد در مصر سرشماری جمعیتی صورت می‌گرفته است. نظام ثبت وقایع حیاتی نیز یکی دیگر از منابع آمارهای جمعیتی و از قدیمی‌ترین نظام جمع‌آوری اطلاعات در زمینه‌ی مولید، مرگ و میر، ازدواج و طلاق است. وظیفه‌ی نظام ثبت احوال، ثبت جاری و مستمر وقایع مربوط به ازدواج، زاد و ولد، مرگ و میر و طلاق به همان صورتی است که اتفاق می‌افتد. چنانچه ثبت وقایع حیاتی کامل باشد و به طور صحیحی انجام شود، بهترین روش برای آمارگیری است زیرا با استفاده از این روش می‌توان در هر لحظه از زمان، از وضع و تغییرات جمعیت آگاه شد و هر از چندگاهی ترازنامه جمعیت را منتشر نمود.

توسعه و بهبود نظام‌های ثبت در کشورهای در حال توسعه طی سال‌های نیمه‌ی دوم قرن بیستم، همواره مورد توجه و تاکید قرار گرفته است و در این راستا سازمان ملل متحد، طی سال‌های پس از ۱۹۵۰ میلادی، تلاش‌های وسیعی در ارتباط با ارتقاء کمی و کیفی آمارهای ثبت در بسیاری از کشورهای در حال توسعه به عمل آورده است. با این حال متأسفانه در دنیا به ویژه در کشورهای در حال توسعه، هنوز نظام ثبت احوال به دلایلی چون؛ پایین بودن دانش عمومی، عدم اطلاع مردم از کاربرد اطلاعات ثبتی به ویژه در مناطق روستایی، فقدان ضمانت اجرایی معتبر، عدم یکسانی در تعاریف و مفاهیم طبقه‌بندی‌ها و نظایر آن خوب عمل نمی‌کند و در بیشتر موارد داده‌های ناقص تولید می‌کند. از این رو، نمی‌توان از آنها در جهت اهداف آماری استفاده نمود.

همین مشکلات سبب شده است تا برآوردهایی که به طور مستقیم از داده‌های به دست آمده از منابع ثبتی صورت می‌گیرد، دقت و اعتبار لازم را نداشته باشد.

بنابراین با گسترش روز افزون جمعیت در ایران، ایجاد تناسب میان منابع انسانی و مادی، تأثیر و تأثر و ارتباط متقابل موجود میان پارامترهای جمعیتی و سایر متغیرهای اقتصادی و اجتماعی، انجام پژوهش‌ها و بررسی‌های علمی را به منظور تدوین برنامه‌های جامع و اصولی جهت تامین اهداف توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور ایجاب می‌کند. بکارگیری سیاست‌های لازم جهت بهبود بخشیدن به اهداف رشد و توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور، مستلزم شناخت دقیق جمعیت و منابع انسانی در مناطق مختلف کشور می‌باشد. علی‌رغم تلاش‌های زیادی که در جهت بهبود در ثبت وقایع حیاتی و انجام سرشماری‌ها صورت گرفته، شواهد حاکی از آن است که هنوز هم در ثبت وقایع حیاتی و سرشماری در کشور نواقص و اشکالاتی وجود دارد که این امر خود ضرورت ارزیابی آمارها را تقویت نموده و انگیزه‌ای برای انجام این بررسی بوده است.

این پژوهش در چهار فصل مجزا تهیه و تدوین شده است که در فصل اول به کلیاتی در مورد تحقیق، چارچوب نظری تحقیق، کلیاتی در مورد آمارهای جمعیتی ایران و جهان، روند تغییر در جمع‌آوری داده‌های جمعیتی و تحقیقات پیشین است- می‌پردازد. فصل دوم به روش تحقیق، منابع داده‌ها، واحد تحلیل و روش‌های ارزیابی آمارهای تحقیق خواهد پرداخت. در فصل سوم یافته‌های تحقیق و اندازه‌گیری شاخص‌های محاسبه شده برای هر یک از استان‌ها بر اساس روش‌های تفصیلی نسبت (سنی و جنسی)، روش‌های کلی ارزیابی سرشماری جمعیت بر اساس شاخص‌های (ویپل، مایرز، ارقام تلفیقی و باچی) و ارائه گزارشی توصیفی از شاخص‌ها و بالاخره در فصل چهارم نتیجه‌گیری و پیشنهادات ارائه شده است.

فصل اول

کلیات تحقیق

۱-۱ بیان مساله

بشر از ابتدای خلقت در جهت شناخت نیازها، یافتن وسایلی برای رفع آن‌ها و بهبود شرایط زندگی خود گام برداشته است. بنابراین در فعالیت‌هایی که توسط وی انجام شده همواره مبنا، نوع بشر یا به عبارتی انسان بوده است. در ابتدا برای او فقط نیازهای فردی مطرح بود اما به تدریج و پس از تشکیل زندگی گروهی و جمعی و در مسیر اجتماعی شدن، برنامه‌ریزی برای رفع نیازهای جمعی در درجه‌ی نخست اهمیت قرار گرفت و به دنبال آن، زمانی که تفکر هدایت جامعه و تشکیل حکومت در اندیشه‌ی وی شکل گرفت، تأمین منابع برای ادامه‌ی حاکمیت و حفظ زندگی اجتماعی، به عنوان نیاز اساسی مطرح شد که از عمده‌ترین این منابع، اطلاع از تعداد جمعیت تحت حاکمیت بود.

از طرف دیگر نیز با توجه به این واقعیت که از همان روزگاران کهن اندیشمندان جهان به اقتضای نیازهای حیاتی با عدد و کمیت آشنایی داشته و براساس نیاز و فراهم آوردن انواع تسهیلات در کارهای فردی و اجتماعی از «تخمین» به گونه‌ی حسابگری ذهنی برخوردار بوده‌اند و بر پایه‌ی همین روش تخمینی که خود همواره در حالت دگرگونی قرار داشته، نسبت به مسایل اقتصادی (تولید، توزیع و مصرف)، جمعیتی (زاد و ولد، مرگ و میر، آشنایی با نفوس مناطق و مسایل مربوط به ارتباط جمعی)، حکومتی (لشکرکشی‌ها و کشتارها)، جغرافیایی (موقعیت شهرها، روستاها، راه‌ها، فواصل دیگر مسایل مربوط به ارتباط جمعی) و جز اینها، اظهار نظرهایی کرده‌اند. بنابراین ملاحظه می‌شود که اظهارنظر و ارائه خط‌مشی راهبردی درباره‌ی موضوعات مرتبط با جمعیت و تبیین پدیده‌های جمعیتی، سابقه‌ای طولانی دارد و به هزاره‌های پیشین بر می‌گردد.

بیشتر اظهار نظرهایی که تا چند قرن پیش در زمینه‌ی مسائل و موضوعات جمعیتی ارائه می‌شد مبتنی بر مطالعات تجربی و به کارگیری آمار و ارقام نبود (میرزایی، ۱۳۸۱: ۱۳). ثبت کلیسایی وقایع حیاتی، در اوایل عصر جدید اروپا، زمینه‌ی اطلاعاتی لازم را برای ظهور «ریاضیات سیاسی» و شکل‌گیری موج اول

جمعیت‌شناسی فراهم ساخت، البته، از زمانی که کلیساهای انگلستان، بنا بر انگیزه‌های مذهبی، ملزم به ثبت مراسم مذهبی تدفین، ترویج و غسل تعمید شدند. "جان گرانت" به عنوان پدر علم جمعیت‌شناسی و به عنوان یک تاجر و مغازه‌دار، اصول محاسبه دخل و خرج مغازه‌ای را برای ساختن نخستین جدول عمر بر مبنای جزئیات مندرج در «صورت وضعیت‌های مرگ و میر» شهر لندن که از سال ۱۶۰۳ ثبت شده بود به کار گرفت (سرای، ۱۳۶۹). ویلیام پتی در تتبعات خود به این نتیجه رسید که ریاضیات می‌تواند در موضوعات و مسائل سیاسی و اجتماعی نیز کاربرد داشته باشد. که همین امر منجر به تألیف او در زمینه «حساب سیاسی» شد (میرزایی، ۱۳۸۱: ۱۴). از آن زمان به بعد با پیچیده‌تر شدن زندگانی اجتماعی و اقتصادی و موقعیت‌های جدیدتر حکومت اظهارنظرها و تحلیل‌های جمعیتی به طور فزاینده‌ای مبتنی بر آمار و ارقام و اطلاعات جمع‌آوری شده و شاخص‌های مدون گردید.

مناسبات تولیدی و شرایط جدید صنعتی اروپا و توسعه‌ی نظام سرمایه‌داری آشنا شدن گروه‌های مختلف جمعیتی، سنین، جنسیت و مشاغل و تخصص‌ها را ضروری ساخت. در نتیجه علم آمار با مردم و آحاد جامعه (= نفوس) همسویی یافت. رشد شتابان جمعیت در مرحله بعد از انقلاب صنعتی حال و هوای جدیدی به مباحث جمعیتی داد (تکمیل همایون، ۱۳۷۵: ۲۱). علاوه بر رشد شتابان جمعیت، تحولات سیاسی از جمله توسعه‌ی دولت مدرن، ظهور ناسیونالیسم و گسترش پارلمان‌تاریزم نیز به کنجکاوی در مورد وقوف به تغییر و تحولات جمعیتی و ساختار آن دامن زد.

با شروع قرن شانزدهم ایجاد دفاتر ثبت احوال و متعاقب آن انجام سرشماری‌های عمومی در چند کشور، زمینه‌ی جدیدی برای مطالعات تجربی جمعیت فراهم آمد. از اواسط قرن هیجدهم کشورهای اسکانندیناوی پیشقدم تأسیس دفاتر رسمی ثبت احوال شدند (همان، ۱۴). لذا نخستین سرشماری به سبک جدید در سال‌های ۴۹-۱۷۴۸ میلادی در سوئد انجام شد. و این روند در کشورهای دیگر نیز دنبال شد به طوری که در سال ۱۷۹۰ در ایالات متحده و در سال ۱۸۰۱ میلادی در انگلستان و در همین سال به دستور لوسین بناپارت برادر ناپلئون در فرانسه سرشماری صورت گرفت. تحلیل داده‌های فراهم آمده و نقد مسایل جمعیتی، مکتب‌هایی چون مرکانتیلیست‌ها (سوداگران)، فیزیوکرات‌ها و نحله‌های گوناگون اقتصادی و اجتماعی را پدید آورد. آشیل گیلارد آمارشناس بلژیکی نیز درباره‌ی جمعیت مطالعات زیادی نمود و در سال ۱۸۵۵ میلادی واژه دموگرافی (= علم جمعیت، وضعیت جمعیت، مردم نگاری) را در کتاب خود با عنوان اصول آمار انسانی یا دموگرافی تطبیقی بکار برد (میرزایی، ۱۳۸۵: ۴۹).

با کمال‌پذیری دانش جدید آمار و جمعیت‌شناسی و طرح مسأله اجتماعی اجرای سرشماری و چگونگی آن در سال ۱۸۷۹ میلادی نخستین کنگره جهانی سرشماری در شهر سن پترزبورگ روسیه تشکیل شد. این کنگره به ابتکار آمارشناس مجارستانی، ژوزف کورس برگزار شد و مقرر گردید که طبق اصول تدوین یافته کنگره و مؤسسه دعوت کنند، سرشماری جهانی در سال ۱۹۰۰ میلادی انجام گیرد (امانی الف، ۱۳۸۰: ۷).

سیر تکاملی سرشماری به شیوه جدید آن به تدریج انجام گرفت، به طوری که در ابتدا با مورد نظر قرار دادن اهداف فوق‌الذکر در بعضی کشورها شروع شد و در قرن بیستم به منظور برآورده نمودن نیازهای

برنامه‌ریزی و اجرایی کشورها تحول یافت. ارقام آماری جدید که به تدریج در پرسشنامه‌های سرشماری وارد شدند منعکس‌کننده‌ی مسایل جدیدی بود که کشور مجری با آن مواجه شده بود. علاوه بر ارقام آماری تحولاتی نیز در زمینه‌های مختلف از قبیل: روش‌های مورد استفاده در آمارگیری، جمع‌آوری اطلاعات و پردازش داده‌ها صورت گرفت. به عنوان مثال روش‌های آمارگیری پستی و روش‌های آمارگیری نمونه‌ای به منظور تهیه اطلاعات مفصل درباره متغیرهای انتخاب شده و نیز کامپیوتر در پردازش داده‌ها و تجزیه و تحلیل به کار گرفته شد. بدین ترتیب از مرحله اولیه که در آن فقط شمارش محض افراد مورد نظر بود، وارد مرحله پیچیده‌ای شامل یک سری اصول منظم شد.

اگر چه تا سال ۱۹۴۶ میلادی کار درست علمی در انجام سرشماری‌ها صورت نگرفته اما توجه روز افزون به برنامه‌ریزی‌های توسعه اجتماعی و اقتصادی پس از پایان جنگ جهانی دوم، باعث شد که سازمان ملل کشورها را تشویق به انجام سرشماری کند، و بدین منظور، اغلب کمک‌های مالی و فنی را نیز در اختیارشان قرار دهد. نتیجه آن که، ۷۸ درصد جمعیت جهان (شامل سرزمین چین) در حد فاصل میان سال‌های ۱۹۵۳، ۱۹۶۴ به وسیله سرشماری شمارش شد. بنا بر گزارش سازمان ملل، ۸۶ درصد کشورهای جهان از سال ۱۹۷۴ به بعد، دست کم یک بار سرشماری را انجام داده‌اند (سوهارتو و وولکو^۱، ۱۹۹۳ به نقل از میرزایی، ۱۳۸۵: ۵۱). ۸۹ درصد از کشورها از سال ۱۹۷۵ تا ۱۹۸۴ سرشماری انجام داده‌اند که در برگیرنده ۹۶ درصد جمعیت دنیا بوه و در تازه‌ترین بررسی، بین ۱۹۸۵ تا ۱۹۹۴، ۷۷ درصد کشورها سرشماری انجام داده‌اند که در این فرایند، ۹۰ درصد جمعیت جهان شمارش شد (سازمان ملل^۲، ۱۹۹۶).

مطالعات انجام شده از سوی باستان‌شناسان حاکی از آن است که ایران از کهن‌ترین زیستگاه‌های انسانی است. آثار گوناگون به دست آمده به طور عمده مربوط به دوره‌های میان سنگی یعنی قبل از هزاره پنجم پیش از میلاد و نوسنگی یعنی هزاره اول تا پنجم پیش از میلاد است. با وجود این، اطلاع چندانی از تعداد و جمعیت ایران در گذشته‌های دور در دست نیست. نوشته‌ها و گمانه زنی‌های مورخان و صاحب‌نظران نیز چنان تفاوت‌هایی با هم دارد که امکان دسترسی به تصویر نسبتاً روشنی از جمعیت ساکن در کشور وجود ندارد (مک ایودی، کالین و ریچارد جونز، ۱۳۶۹).

اولین تلاش‌ها برای انجام سرشماری‌های جمعیتی در ایران از اواسط دوره قاجار، به ویژه در زمان ناصر الدین شاه صورت گرفت. لیکن این تلاش‌ها به شمارش‌های جمعیتی از بعضی از شهرهای بزرگ محدود بود و در مرحله بعد نیز، آمارهایی از جمعیت و مسکن و ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعی شهرها به وسیله شهرداری‌ها تهیه شد که به آمارهای بلدیة معروف‌اند. تلاش‌های دیگری برای انجام دادن سرشماری در سال ۱۳۱۶ شمسی آغاز شد که به سرشماری ۳۵ شهر از شهرهای کشور در فاصله سال‌های ۱۳۱۸ و ۱۳۲۰ منجر شد، اما با اشغال ایران به وسیله قوای متفقین در شهریور آن سال، ادامه آن غیر ممکن شد (زنجان و همکاران، ۱۳۷۸: ۴۳). جمعیت ایران برای اولین بار و در مقیاس کل مملکتی و به معنی متعارف

^۱. Suharto & Volkov

^۲. United Nation

۶ ارزیابی سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۰ ...

جمعیت‌شناسی در سال ۱۳۳۵ به وسیله اداره کل آمار عمومی (وابسته به وزارت کشور) سرشماری شد (امانی ب، ۱۳۸: ۴) و سپس در سال‌های ۱۳۹۰، ۱۳۸۵، ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵، ۱۳۷۵ سرشماری جمعیت به وسیله مرکز آمار ایران تحقق پذیرفت. با انتشار نتایج سرشماری سال ۱۳۹۰، کشور ما دارای هفت منبع رسمی حاوی داده‌های جمعیتی مبتنی بر سرشماری شد که برای فواصل ده ساله و پنج‌ساله تدوین و منتشر شده است.

آمارهای جمعیتی منتج از سرشماری‌ها ممکن است به دلایلی اشتباهات کوچک و بزرگی داشته باشند. به عبارت دیگر، گاهی داده‌های سرشماری فاقد ثبات و پایایی لازم هستند. به این خاطر، گروهی برخورد منفی و بدبینانه با آمارهای سرشماری داشته و آنها را فاقد کاربرد می‌دانند. دسته‌ای دیگر، آمارهای سرشماری را قابل استفاده می‌دانند با این تفاوت که بایستی احتمال خطا و اشتباه را در نظر گرفت و تا آن جا که ممکن است به ارزیابی دقت و صحت آمارها پرداخته و چنان‌چه پس از ارزیابی، نواقصی مشاهده شد تا حد امکان به رفع نواقص و تصحیح آمارها همت گماشت. سپس اطلاعات و آمارها را برای مقاصد علمی به کار گرفت (میرزایی، ۱۳۸۱: ۲۱).

بنابراین، اولین قدم پس از هر سرشماری، ارزیابی میزان دقت و صحت داده‌ها است. باید مشخص شود که استفاده از داده‌ها به همان صورت منجر به نتایج گمراه‌کننده و نادرست می‌شود یا نه؟ و آیا نیاز به اصلاح داده‌ها وجود دارد؟ سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۰ کل کشور نیز از این قاعده مستثنی نیست و در گام اول و قبل از هر کار باید به ارزیابی داده‌های آن پرداخت. پرداختن به این موضوع، هدف اصلی این پژوهش می‌باشد. بررسی حاضر، به ارزیابی داده‌های سرشماری ۱۳۹۰ در کل کشور به تفکیک استان‌ها، مناطق شهری و روستایی و بر حسب جنسیت خواهد پرداخت تا ضمن شناخت تفاوت‌های احتمالی بین آنها، میزان دقت داده‌ها را به طور جزئی‌تر مشخص سازد.

۱-۲ ضرورت و اهمیت تحقیق

دسترسی به امکانات موجود در جامعه و رفع نیازهای اساسی انسان‌ها مستلزم برنامه‌ریزی‌های دقیق و مبتنی بر آمار و ارقام صحیح است. ثبات نسبی ساختار اجتماعی، زمانی ممکن است که شرایط و فرصت لازم و کافی برای رشد خصلت‌های انسانی و تطبیق افراد با هنجارهای پذیرفته شده اجتماعی موجود باشد، نیل به مراتب بالاتر توسعه انسانی زمانی میسر است که نیازهای اولیه زندگی افراد از راه‌های مشروع ارضا شود. از این نظر وجود آمار و اطلاعات دقیق برای بهبود توزیع امکانات و منابع موجود در میان انسانها نقش حیاتی دارد. از نیازهای اساسی انسان‌ها در حال حاضر مهیا بودن فرصت‌های آموزشی مناسب، دسترسی به فناوری موجود، کسب مهارت و تخصص، کسب فرصت‌های شغلی مناسب و درآمد مشروع است. در واقع بدون طرح و اجرای برنامه‌های تدوین شده و مبتنی بر آمار و ارقام دقیق، صحبت از توسعه و پیشرفت بی‌معناست. اطلاعات و داده‌های آماری معمولاً از طریق سرشماری‌ها، آمارگیری نمونه‌ای و ثبت وقایع جاری فراهم و گردآوری می‌شوند. سازمان‌های مختلفی اقدام به جمع‌آوری، تجزیه و تحلیل، انتشار آمارهای خاصی می‌کنند به طوری که کلیه آمارهای جمع‌آوری شده در سازمان‌های مختلف در اختیار مرکز آمار ایران قرار گرفته و مرکز

مذکور با استفاده از آمارهای مربوطه و نیز آمارهایی که خود تولید می‌کند، بررسی‌های لازم را انجام داده و نتایج آن را در نشریات متعدد در اختیار مقامات مربوطه و پژوهشگران و کاربران آماری قرار می‌دهد.

بررسی آمارهای جمعیتی در ایران نشان می‌دهد علی‌رغم تلاش و دقت فراوان در جمع‌آوری و ثبت داده‌های جمعیتی، بر آمارهای تولید شده خطاهایی وارد است، لیکن از آمارهای جمع‌آوری شده از نظر دقت و صحت، ارزیابی نمی‌شوند. نتایج ارزیابی بعد از سرشماری جهت کنترل کیفیت داده‌های گردآوری شده بسیار دیرتر از حد مقرر و مورد انتظار منتشر می‌شود. در مورد جمع‌آوری آمارهای جمعیتی که در برنامه‌ریزی‌ها و مطالعات اجتماعی-اقتصادی و جمعیتی به کار برده می‌شود اولویت‌های آماری تعیین و تعریف نشده‌اند، در نتیجه، در برخی زمینه‌ها کمبود آمار و اطلاعات مورد نیاز وجود دارد.

با توجه به مسائل و مشکلات موجود در جمع‌آوری و تحلیل آماری جمعیتی در ایران و اهمیت آن در سیاست‌گذاری‌های جمعیتی، اهمیت و ضرورت بررسی ارزیابی سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ را با روش‌های جمعیت‌شناختی ایجاب می‌نماید.

۱-۳ اهداف تحقیق

نخستین گام در هر تحقیق، مشخص کردن هدف مطالعه یعنی انگیزه گردآوری اطلاعات است و هدف تحقیق باید به روشنی در آغاز کار معلوم گردد.

هدف کلی این تحقیق ارزیابی سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۰ با استفاده از روش‌های جمعیت‌شناختی می‌باشد.

اهداف جزئی

- ارزیابی آمارهای جمعیتی (سرشماری‌ها) ایران با استفاده از هرم سنی جمعیت.
- ارزیابی آمارهای سن و جنس در سرشماری ۱۳۹۰ به تفکیک گروه‌های سنی پنج ساله برای استان‌های کشور و رتبه‌بندی استان‌های کشور بر اساس گزارش کیفیت آمارهای مربوط به سن و جنس.
- ارزیابی سرشماری ۱۳۹۰ به تفکیک بر اساس مناطق شهری و روستایی و مقایسه آن.
- ارزیابی میزان دقت در گزارش سن و جنس در سرشماری ۱۳۹۰ و مقایسه آن با سرشماری‌های ۸۵-۱۳۵۵.
- ارزیابی سرشماری ۱۳۹۰ بر اساس مقایسه نسبت جنسی در دو سرشماری متوالی.
- شناخت نوع و منبع خطا در ثبت گزارش آمارهای جمعیت و کیفیت یافته‌های آماری.
- تفاوت در اقلام (سؤالات) سرشماری‌های چهار دهه گذشته ایران.
- پیشنهادهای برای جمع‌آوری و ثبت داده‌های جمعیتی در کشور.

۱-۴ پرسش‌های پژوهش

- روند و ثبت داده‌های جمعیتی در ایران چگونه بوده است؟ و به چه شکلی تغییر یافته است؟

- کیفیت آمارهای جمعیتی گردآوری شده به وسیله سرشماری‌ها در کشور چگونه است؟
- تفاوت اقلام (سئوالات) سرشماری‌های چهار دهه گذشته ایران، و توصیه‌های بین‌المللی در این زمینه چیست؟
- خطاهای احتمالی که در آمارهای سرشماری وجود دارد به چه شکلی است و از چه منابعی ناشی می‌شود؟
- باتوجه به تفاوت گزارش سن و جنس در سرشماری‌های ایران بین مناطق شهری و روستایی، نمود این تفاوت‌ها چگونه است؟
- میزان دقت در گزارش سرشماری ۱۳۹۰ و مقایسه آن با سرشماری‌های ۸۵-۱۳۵۵ به چه شیوه‌ای تغییر یافته است؟
- کیفیت و کمیت آمارهای مربوط به سن و جنس در سرشماری‌های ایران چگونه بوده است؟ آیا تفاوت‌هایی بین گزارش سن و جنس در سرشماری ۱۳۹۰ با سایر سرشماری‌های دیگر وجود دارد؟
- میزان دقت در گزارش سرشماری ۱۳۹۰ و مقایسه آن با سرشماری‌های ۸۵-۱۳۵۵ به چه شیوه‌ای تغییر یافته است؟
- آیا نتایج ارزیابی سرشماری ۱۳۹۰ بر اساس مقایسه نسبت جنسی در دو سرشماری متوالی با نتایج آن با سایر سرشماری‌ها یکسان است یا متفاوت از آنهاست؟

۵-۱ مبانی نظری و چارچوب مفهومی

بررسی‌های تاریخی نشان داده بحث آمار و شمارش جمعیت، سابقه‌ای دیرینه به بلندای تشکیل حکومت‌ها در جهان داشته و روش‌های متفاوت و در جهت بهره‌برداری‌های گوناگون مورد استفاده قرار گرفته است و حتی در روند شکل‌گیری حکومت‌ها و نظام‌های اجتماعی نقش تعیین‌کننده‌ای داشته و این اهمیت در دوران و عصرها مختلف از دوره‌ی قبل از پیدایش کشاورزی، عصر صنعتی و عصر فراصنعتی که به عصر اطلاعات، فن‌آوری و تکنولوژی اطلاعات موسوم گردیده، موقعیت خود را حفظ کرده و حتی به عنوان مهم‌ترین و زیربنایی‌ترین موضوع در تصمیم‌گیری‌ها، سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های خرد و کلان کشور، نقش مؤثری را به همراه داشته است.

همزمان با رشد و توسعه و پیشرفت جوامع بشری، در روش‌های جمع‌آوری اطلاعات در کشورهای مختلف، خصوصاً کشورهای در حال توسعه ابعاد جدیدی به خود گرفته و هم اکنون در تمام نقاط مختلف جهان با توجه به شرایط و موقعیت هر جامعه به صورت سرشماری، نمونه‌گیری و ثبت وقایع حیاتی در حال انجام می‌باشد. هر کدام از این روش‌ها ضمن داشتن ویژگی‌های خاص که اعتبار سنجی روش جمع‌آوری اطلاعات را افزایش می‌دهد، نواقص و کاستی‌هایی در جهت دسترسی به آمار جمعیت واقعی به همراه دارد.

این بخش به چارچوب نظری تحقیق که شامل منابع آمارهای جمعیتی و کلیاتی در مورد آمارهای جمعیتی ایران و جهان است می‌پردازد در ادامه روند تغییر در جمع‌آوری داده‌های جمعیتی، کیفیت آمارها و تحقیقاتی که در داخل و خارج کشور مرتبط با موضوع مطالعه صورت پذیرفته است مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد.

۱-۶ منابع آمارهای جمعیتی

در بررسی‌های جمعیتی محقق برای تحلیل‌های خود، نیازمند مقیاس‌هایی است که محاسبه آنها نیاز به اطلاعات نسبتاً دقیق و قابل اعتمادی دارد، زیرا اطلاعات حرکت و جهت حرکت را مشخص می‌کند. منابع آمارهای جمعیتی متعدد بوده و بسته به موضوع تحقیق انتخاب می‌شوند. این منابع را این‌گونه می‌توان دسته‌بندی نمود.

۱-۶-۱ اسناد و مدارک گذشته

هنگامی که موضوع بررسی جمعیت‌شناسی، تاریخچه یا روند تحولات جمعیتی است، فنونی که برای تحلیل انتخاب می‌شوند، مستلزم اطلاعاتی در مورد گذشته جمعیت است. وقتی که بررسی به قبل از آغاز ثبت اطلاعات و سرشماری ارجاع دارد، اطلاعات از نوشته‌هایی که با اهداف غیر جمعیتی نوشته شده‌اند کسب می‌شود. چنانچه مطالعه به واحدی کوچک‌تری چون خانواده و تحول آن محدود شود و استفاده از اطلاعات ثبت شده با اهداف غیر جمعیتی ممکن باشد، داده‌ها توسط فنونی بازسازی شده و مطالعه بر اساس آنها صورت می‌گیرد. فن بازسازی خانواده^۱ یکی از آن فنون است که در جمعیت‌شناسی بر مبنای مشخصه‌های چون؛ سن، زمان ازدواج، زمان تولد نخستین فرزند، فاصله بین موالید، زمان فوت فرزندان و هر یک از زوجین و ... اطلاعات را برای هر یک از خانواده‌ها بازسازی نموده و روند تغییرات حجم، شکل، کارکرد و بعد خانواده را در مفهوم جمعیت‌شناختی مورد مطالعه قرار می‌دهند (حسینی ۱۳۷۸: ۱۵).

۱-۶-۲ ثبت وقایع حیاتی^۲

منظور از ثبت وقایع حیاتی، وقایع چهارگانه ازدواج، تولد، طلاق و مرگ می‌باشد و وقتی می‌گوییم ثبت وقایع حیاتی منظور ثبت و نگهداری اطلاعات و آمارهای مربوط به رویدادهای چهارگانه فوق می‌باشد که معمولاً در دفاتر مخصوص ادارات ثبت احوال به ثبت می‌رسد و شناسنامه اشخاص منعکس می‌گردد. در آمارگیری‌ها و سرشماری‌های جمعیتی، هدف گردآوری اطلاعات درباره ساختمان و وضع جمعیت در یک زمان مشخص می‌باشد، حال آن‌که در سیستم ثبت وقایع حیاتی به طور مستمر فراوانی واقعه را ثبت می‌کنند. چنانچه ثبت وقایع کامل باشد و به طور صحیحی انجام شود، بهترین روش برای آمارگیری است، چرا که به وسیله این روش می‌توان در هر لحظه از وضع و تغییرات جمعیت آگاه شد و هر از چند گاهی ترازنامه جمعیت را منتشر نمود.

امکان دسترسی به آمارهای حیاتی به عوامل زیادی بستگی دارد که با تغییر هر کدام از این عوامل امکان دسترسی به آمارهای حیاتی نیز تغییر می‌کند. کارشناسان سازمان ملل بر این باورند که مهم‌ترین عامل فقدان آمارهای حیاتی در سطح جهان عدم یکنواختی و هماهنگی و نیز عدم جامعیت و عمومیت قوانین ملی است. برای مثال در بعضی از مناطق از میان وقایع حیاتی تنها ثبت موالید و مرگ و میر الزامی است و در مناطق

^۱ . Family Reconstaction

^۲ . Vital Registration